

MÁS AZ A NAP

THE SUN IN AN OTHER APPROACH

Jankovics Marcell

a Magyar Művészeti Akadémia tagja

marcell41@t-online.hu

Összefoglalás. Nemcsak a meteorológiai mérési és megfigyelési gyakorlatban kiemelt szerepe van a Napnak, hanem a meteorológiai riasztásban is. Az UV-B sugárzás bizonyos határértéket meghaladva veszélyes a nem is túl hosszú időn keresztül való napozás során az emberre. Az UV-B veszélyes időszak az év nyári felére terjed ki, amikor az Országos Meteorológiai Szolgálat kiad UV-B riasztást. A szezon kezdetekor a Napsugárzás-védelmi Testülettel közösen az OMSZ minden évben sajtótájékoztatót tart, amire különböző kapcsolódó szakterület képviselőit is meghívja. A 2012. április 24-i sajtótájékoztatón a Napról elhangzott kultúrtörténeti ismeretekről elhangzott előadást foglalja össze ez az írás.

Abstract. The Sun plays a role not only emphasized in the meteorological measurement and watch practice, but in the meteorological warning system too. UV-B radiation exceeding a certain limit value is dangerous of sunbathing person through not too long time. The UV-B dangerous period expands on the summer half of the year when the OMSZ-Hungarian Meteorological Service issues UV-B warning. OMSZ keeps a press conference, to which he invites the representatives of different related specialists, together with Sunshine Protection Body at the time of the beginning of the season in every year. The 24 April 2012 press conference among others a cultural history paper was presented. The paper summarizes the presentation.

Bevezetés. Előadásomnak az volt a célja, hogy fölmutassam az ókori napkultusz tudományos igényre utaló és gazdasági célzatú elemeit.

A háromszögletű egyiptomi napjelkép. Nut ég-, helyesen tejútistennőt Dendera római kori Háthor templomában úgy ábrázolják, amint az ágyékából kelő Nap beragyogja Háthor istennőt. Nutról úgy beszélnek, mint aki este fölfalja és reggel újraszüli a Napot, ennek megfelelően is látható. A későkortól kezdve ez arra is utalt, hogy a Nap a nyári napfordulón a Tejút és a horizont egyik találkozásánál (Nut szájánál) nyugszik le, a téli napfordulón pedig a másikon (Nut ágyékából) kel. Ez így van mindmáig.

Az említett domborművön (*1. ábra*) a napsugarakat nem az általunk ismert módon, hanem kis egyenlő oldalú háromszögek sorozataként ábrázolták, mintha tudomásuk lett volna arról, hogy a fény kvantumokban terjed.

A domborművek, szobrok, koporsófedelek fáraóinak a kezében lévő stilizált, arany ostor fonadékát éppolyan háromszög-sorozatokat jelzik, váltakozva gömböcskékkel és sugarakkal (vö. a magyar szóval: ostorsudár), amilyenekkel a napsugárzást ábrázolták az egyiptomiak. Ez arra emlékeztet, hogy a fáraó a Nap leszármazottja, egyben megtestesülése – az egyiptomiak hite szerint. Amikor az uralkodó megjelent alattvalói körében, azt mondták:

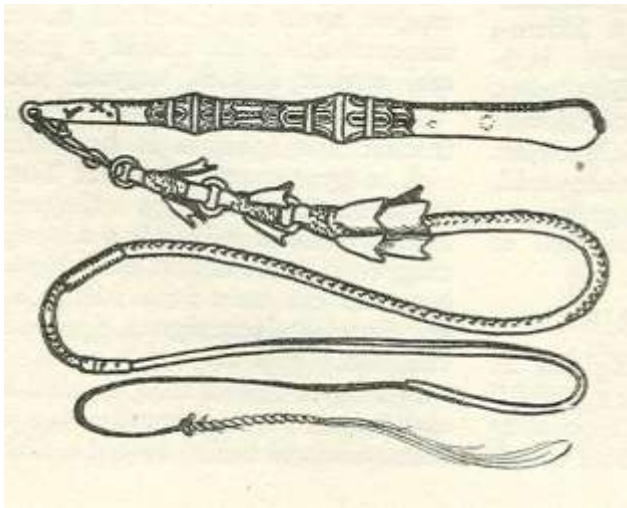
1. ábra Nut ágyékából kiáramló Háthorra áradó napsugárzás

2. ábra A napsugarak ábrázolása az ókori Egyiptomban

„fölkelt a Nap a horizonton”. Mindkét eseményt ugyanazokkal az írásjelekkel írták le.

Az ostor, úgyis, mint villámjelkép, a Nap attribútuma a görög mitológiában is. Héliosznak napisten villámostorral hajtotta a lovait. Héliosznak viszont Illés (Éliahu) próféta a bibliai megfelelője. (Nem ez az egyetlen kapcsolódás a bibliai történetek és a görög mitológia között.) Malakiás próféta így ír a Messiásról, akit a tüzes szekéren égbe emelkedő Illéssel azonosít: „És feltámad néktek, a kik féltetek az én nevémet, az igazságnak napja, és gyógyulás

3. ábra A karikás ostor pillangói emlékeztetnek a fáraói ostor (légycsapó) fénykvantumaira”

lesz az ő szárnyai alatt...” (Mal 4,2). A közelmúlt görög és balkáni ortodox néphite Hélioszt és a viharisteni tulajdonságokkal felruházott Szent Illést váltig összekeveri. A nyári Illés-nap (júl. 20.) körüli viharokat kísérő villámlást és mennydörgést Illés ostorpatogatásával, szekérének dübörgésével magyarázzák. A gnosztikus gemmákon Jao (Jahve) isten kezében Héliosznak villámló ostorát látjuk.

Felhívnam a figyelmet a magyar pásztorok pillangós karikás ostoraira (3. ábra).. A karikákkal váltakozó háromszögletű „pillangók” a fáraói ostorok fénykvantumaira emlékeztetnek.

Bár az egyiptomi piramisok óriásméretűek az ostorok kis háromszögletű fénykvantumaihoz képest, ők is a napfény szimbólumai (4. ábra). Gigantikus méretük azt is elárulja, hogy az egyiptomiak megsejtették, hogy a legfőbb, egy időben egyetlen istenük (Aton) is elképzelhetetlenül nagy. Ne felejtjük el, hogy az ideális piramis négy oldala egyenlő oldalú háromszöghöz közelít. Az egyenlő oldalú háromszög pedig még a kereszténységben is az isteni tökéletesség, a szentháromság jelképe. Egyiptomban az istenháromságok atya, anya és fiú együtteséből álltak, ennek nyomán a koptok a Szentlélek helyére Isten Anyját helyezték a szentháromságba.

Kákósy László, a kiváló egyiptomi régész szerint a piramis a „fényhegy” kőből rakott mása. A „fényhegy”, az *ahet* hieroglifa azt a helyet jelöli, ahol a Nap lenyugszik és fölkel, vagyis ahol – két hegy között – az egyik világ-

ból a másikba átlép. Ez magyarázhatja azt is, miért faragtak kis piramisokat a későkor előkelőinek kisméretű sír-emlékeire. Kákósy László a fényhegy-metaphora alapján azt a valóban gúla vagy háromszög alakú fénypiramist tartja, mely Egyiptomban olykor naplementekor a nyugati égbolton, napkeltekor keleten látszik (l. még „állatövi fény”). Magát a Napot is ábrázolják gúla alakúnak, amiből arra következtet, hogy a piramist napjelképnek is felfoghatjuk. Az egyiptomi obeliszkek tetején a piramis alakú csúccsal, az ún. piramiddionnal, a napsugár gránitba faragott (egykor aranylemezzel burkolt) metaforája, mi-

4. ábra A piramis is napfény szimbólum

közben napóra mutatójaként, a nyári napforduló időpontjának a meghatározására szolgált. A Ráktérítő Sziénén, a mai Asszuánon halad keresztül, ahol a nyári napfordulókor a Nap pontosan a zeniten delel, az itt fölállított obeliszkek nem vetettek árnyékot.)

A virág mint egyetemes világosságjelkép. A párizsi Louvre-ban őriznek egy Kr. e. IX. századból való festett egyiptomi fatáblát, melyen a sólyomfejű napisten látható, feje búbján kígyó kerítette napkoronggal (2. ábra és 5. ábra). Az égitestből fényháromszögek helyett oldalnézetű virág-kehely sorozatok záporoznak az istennek hódoló nőalakra. Kákósy László a „virágkvantumot” a másik jellegzetes egyiptomi napfény-ábrázolás, a fényháromszög elnövényesedett formájának tartja.

Az első magyar vers, az *Ómagyar Mária-siralom* így szólítja Jézust: „Vylag uilaga viragnac uiraga”, azaz „Világ világa, virágnak virága”. A „világ” itt természetesen világosságot jelent. (L. napvilág, mécsvilág.) Ez az értelme népdalból szintén ismerős: „Gyere babám, gyűjtsél világot!” A népdal a virág-világ kapcsolatot is megőrizte: „Virágéknál ég a világ...” Nem a magyar az egyetlen, mely mindössze egy betű eltéréssel, azaz félrehallhatóan nevezi nevén a két fogalmat. L. orosz *свem* fény, világosság, *цветem* virág.

Nem mellékes, hogy Krisztust, a „világ világosságát” még a barokk korban is ábrázolják virággyermekként. Például a gyöngyöspatai Jessze fája-oltáron, ahol Mária-

val együtt rózsakehelyből emelkedik ki. Ez a kép a ló-tuszból kifeshő napisten-gyermek, Nofertum ó-egyiptomi ábrázolásáig követhető vissza.

Világ és virág között van képi kapcsolat is. Az egyiptomiak a csillagokat ötszirmú virágként ábrázolták. A legközönségesebb egyszerű vadvirágforma ötszirmú. Ezek a virágok olyanok, amilyeneknek az ember stilizálja a csillagokat. Régi kínai mondás szerint a csillagok az ég virágai, a virágok földre szállt csillagok. A magyar vadvirágnevek között sok csillagosat találunk. Íme, egy sor ezek közül: kékcillag, csillagbogáncskoró, csillagfü, csillagfürt, csillaghúr, csillagpázsit, csillagos szívfü, csillagvirág. Közülük több nemzetségnév. Ezeknek, mint például a csillaghúrnak, egyenként akár száz faja is virít. Említést érdemel, hogy a virágok jellemző színei: a fehér, sárga, vörös és kék megegyeznek a csillagokéval.

A virág fölbukkan egy másik ősi fényjelkép, a szarvas-agancs díszeként is. Nincs terem itt arra, hogy bemutassam sorozatban a napos, holdas, sugárzó vagy éppen lángoló szarvas fejdísz-ábrázolásokat, melyek Eurázsia minden részén előkerültek az újkőkortól a legújabb korig, csak példákat ragadok ki. Mint azt a tetoválást, amely az altáji Pazyryk egyik, Kr. e. V. századi sírjában mumifikálódott előkelő halott jobbkarján látható a szentpétervári Ermitázsban. E tetovált állat mitikus lény. Sötét pófája és ugyancsak sötét, patában végződő lába, világos teste, valamint pappos szája a rénszarvasé, furcsa fejdíszének előre ágazó részei is rénagancsra hajznak. Ugyanakkor a száját kampós csőrnek is nézhetjük, vagyis van madárszerű (!) is benne. Agancsa a legkülönösebb. A szarvpár íve a kőszáli kecske szarvának hátrahajló ívét követi, és az agancságak végén virágok nőnek. Hasonlóképpen az állat sörényén és hosszú farka végén. A virágok némelyike viszont stilizált madárfej is lehetne.

Az altáji Pazyryk V–III. századi fejedelmi sírjaiból olyan lómaszok kerültek elő, melyek a temetéskor feláldozott lovakat táltossá varázstolták, olyan csodalénnyé, mely leginkább szarvasra emlékeztet. A keleti szkíták, perzsától kapott nevükön szakák, lótenyésztő létükre az isteni szarvas népének tekintették magukat, aminek az lehet a magyarázata, hogy őseik, mielőtt lótenyésztésre adták volna a fejüket, rénszarvaspásztorok voltak.

Az Ermitázsban őriznek egy szintén Pazyrykben talált, fémből készült kis szarvas lómaszk-modellt. A szarvasfő egy óriás griff csőréből bújik ki, s ez utóbbi fejéhez kétoldalt madárszárny illeszkedik. Első látásra a griff feje

nem szúr szemet, és a szárnyak a szarvas fejdíszének, fülenek tűnnek. Az V. századnak mondott gímszarvas-fejet formázó maszkot sajátos agancs koronázza. Az agancságak ugyanis kakasfejekben végződnek. E kakasfejek a tetoválás agancsvirágaira emlékeztetnek.

Ha a virág fényjelkép, a kakas, ez az ázsiai eredetű „tűzmadár” még inkább az. Kínától Európáig sorolhatnám a példáit. Ismét legyen elég csak kettő. Mi magyarok, ha régen kigyulladt egy ház, azt mondtuk, „vörös kakas szállott rá”. A zsidók – Chagall képei a tanúk rá – Isten jelképének szintén a kakast tekintik, két bibliai állítás nyomán. Mielőtt Isten azt mondta volna: „*Legyen világosság!*”, a „*Lelke lebeg vala a vizek felett.*” (Ter 1, 2-3.) Mint egy kiterjesztett szárnyú madár. A kakas első megszólalását az ember évezredek óta a hajnal jelzésének tekinti.

A tényleges, lótetemen talált pazyryki lómaszok között is van olyan, amelyen a szarvas páros fejdíszét szárnyak egészítik ki, illetve szárnyak helyettesítik. A szárnyakon talált aranymaradványok e szárnyak fényjelkép-voltát valószínűsítik.

A szárnyas szarvas lófejekről jusson eszünkbe a váci egyház *Képes Krónikában* elbeszélte alapítási legendája. A történet szerint Szent Lászlónak, miközben bátyja, Géza herceg oldalán csatára készül Vácott, látomásban angyal jelenik meg, és Géza fejére aranykoronát helyez. Géza a látomás hallatán megfogadja, hogyha öccse látomása teljesül, vagyis király lesz, egyházat épít Szűz Máriának azon a helyen. A Salamon feletti mogoródi győzelem, majd a koronázás után visszatérnek a tett színhelyére, hogy helyet keressenek az építendő egyháznak.

„*És mikor ott állottak Vác alatt, ahol most Boldog Péter apostol egyháza van, egy szarvas jelent meg nekik, szarvai tele égő gyertyákkal; eliramodott előlük az erdő felé, és lábát azon a helyen vetette meg, ahol most a monostor van. A vitézek rányilaztak, mire a Dunába szökött, és többé nem látták. Ennek láttára szólott Szent László: »Bizony, nem szarvas volt ez, hanem Isten angyala.« És mondotta Géza király: »Mondjad, kedves öcsém, mit jelentettek az égő gyertyák, miket a szarvas agancsán láttunk?« Felelt Szent László: »Nem agancsok voltak azok, hanem szárnyak, nem is égő gyertyák, hanem fényes tollak, lábát pedig azért vetette meg ott, mivel megjelölte a helyet, hogy ott építsük fel a Boldogságos Szűz egyházát, s ne másutt!«”*

5. ábra Hórusz fején kígyó övezte, felül szárnyas napkorong

Az agancs fényjelképpé válásának persze valóságalapja is van. Ha az ember szarvasbőgés idején az alkonyi homályban megpillant egy szarvast, először a lecsiszolt agancsok fehérén világító ágcsúcsait veszi észre. Olyanok, mint a gyertyák.

Bármilyen nagy az idő- és térbeli távolság a pazyryki szárnyas szarvas maszkok és a *Krónika* keletkezése között, a Szent László-i legendárium tér- és időbeli folytonosságot jelző párhuzamai azt áthidalhatónak mutatják. Hogy a Pazyrykban temetkezők agancs ~ szárny képzete eleinknél fennmaradhatott a *Képes Krónika* idejéig, azt segítette az – úgymond – kedvező szellemi közeg, mely a fényszimbolika hasonló, fentebb ismertetett képeivel élt. A hagyomány erejét tanúsítja, hogy a regösének szarvasának agancsán ma is, 750 évvel azután, hogy Kálti Márk a váci csodát lejegyezte, változatlan gyűjtatlan gyulladnak a misegyertyák, akár a karácsonyi regölők, akár Berecz András, akár a „Vágtázó Csodaszarvas”, Grandpierre Attila hangján.

A csodaszarvasok agancsát szárnyak látja a szent herceg, az agancson keresztet, napot látnak más arra érdemesítettek. Erről a szárnyas napkorong-ábrázolások jutnak az eszembe. A fény szárny metafora egészen különleges példája a szárnyas napkorong. Feltevésem szerint ez az ábrázolási forma nem az égtest repülését, lebegését jelzi. Más égtestet nem ábrázolnak szárnyal, a Napot, napisteneket viszont igen, de csak egy jól meghatározott körben (6. ábra). Ez a jelkép csak abban az övezetben fordul elő, ahol olyan gyakori a napfogyatkozás (Közép-Amerikában, Egyiptomban, Mezopotámiában, Iránban, Délkelet-Ázsiában), hogy rendszeres megfigyelés és tapasztalatgyűjtés tárgyává válhatott. Napfogyatkozáskor például „tezkatlipokán” (azaz obszidiánon) keresztül nézve azt látjuk, hogy a Nap belső koronája vagy virág alakú, sugarasan veszi körbe a Napot, vagy csak kétoldalt terül ki szélesen. Ez utóbbi esetben a belső korona alakja kiterjesztett szárnyú madárra emlékeztet.

A virág alakú korona naptevékenységi maximumot, a madár alakú naptevékenységi minimumot jelez. A naptevékenység eme két szélső értéke a földi időjárásban jelentős eltérést eredményez. Ingadozása döntő mértékben befolyásolta a hagyományos agrártársadalmak sorsát. Belátható, hogy a naptevékenység megfigyelése, és a jelenséggel kapcsolatba hozható nedves és száraz időszakok előrejelzése, a napisten hangulatának kifürkészése mérhetetlenül fontos lehetett a számukra.

Magyarországon ritka a napfogyatkozás, nálunk e jelenség nem válhatott prognózisok eszközévé. Ám eleink

és a szomszédos műveltségek között kimutatott kapcsolat alapján állíthatjuk, hogy mind a szibériai madársugaras nap, mind az iráni szárnyas napkorong ismert lehetett a sztyeppei őshazájukban élő magyarok előtt. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy ezek a középkorban még használt és értett képjelek lettek volna, és mint ilyenek szolgáltak volna alapul Szent László látomásához. Csúpan jelzem, hogy a szóban forgó fényszimbolika más műveltségekben keletkezett formáit eleink is ismerhették, és a forma a jelentés ismerete nélkül is fennmaradhatott a népművészetben. Valkay Erzsébet a kalotaszegi varrottások jelkészletéről írott tanulmányában bemutat egy „szárnyas napkorongot”, mégpedig a maga nemében egyedülállót: naptestű méhecske formázza.

A szarvasagancsok között lebegő Nap mindenestre analóg kép a szárnyas napkorongéval. Az előlnézeti agancskorona és egy kiterjesztett szárnyak tollas szerkezetét összevetve a kettő hasonlósága nyilvánvaló.

Mindebből arra következtettek, hogy a megfigyelt koronaformákat tudatos megkülönböztetésül használhatták, az egymásnak megfelelő kompozíciójú sugaras és szárnyas formákat bizonyosan, s mindkét forma ihletője a teljes napfogyatkozások idején végzett megfigyelés lehetett. Ebben az összefüggésben a sugarak nem egyszerűen a Nap konvencionális díszei, hanem a napnyár jelei voltak,

6. ábra Szárnyas napkorong zoroasztrikus kulturkörben

és a szárnyak sem csak a röplő Nap képzeletbeli mozgásszerveit jelezték, hanem a nap nagyon is valóságos „más állapotát”, a naptelet.

Tudjuk, hogy a naptevékenység ciklusa kerekén 22 év. Ez a szám – a hetes szám mellett – a hagyományos műveltségekben a Nap szent száma volt. Példák tucatját idézhetném mind a kettőre nézvést. A 22/7 törtszámot az ókori egyiptomiak a körszámításban használták. A tizedes tört fogalma ismeretlen volt előttük, de a 22/7 meglehetősen pontossággal felel meg a π , azaz a Ludolf-féle szám értékének.

Irodalom

- Jankovics, M., 1996: *A Nap könyve*. Csokonai Kiadó, Debrecen 1996.
- Jankovics, M., 2007: *Nem agancsok voltak azok, hanem szárnyak*. In: *Folklór és vizuális kultúra*. Szerk.: Szemerkényi Ágnes. Akadémia Kiadó, Budapest
- Kákósy, L., 1978: *Egyiptomi és antik csillaghit*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Valkay, E., 1976: *Őrszem, létrás életfa, szárnyas napkorong*. In: *Művészet* 10